

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОГО СТАВЛЕННЯ УЧНІВ ДО ПРИРОДИ У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОМУ КОНТЕКСТІ

Постановка проблеми. У пошуках засобів гуманізації виховного процесу в сучасній школі педагогічна наука і практика орієнтується на самоцінність людської особистості школяра, її внутрішні ресурси і саморозвиток. Велику увагу у шкільному вихованні необхідно приділяти створенню і забезпеченню умов, які сприяють повноцінному особистісному розвитку кожної дитини.

Наразі важливою проблемою педагогіки є також питання формування особистісного ставлення учнів до природи. Йдеться не лише про необхідність розширення екологічних знань учнів, а головним чином про те, що серед імперативів екологічної поведінки щодо природи має превалювати аксіологічна визначеність, оскільки в основі ставлення особистості до навколишнього світу мають лежати її цінності, способи взаємозв'язку свідомості й буття. Відтак, ціннісне, особистісне ставлення індивіда до природи — важливий компонент екологічної культури особистості.

Аналіз досліджень і літератури. Ідея формування особистісного ставлення учнів до природи має давнє історичне коріння. Вагомий внесок у розвиток її загальних положень зробили А. Дістервег, Я. Коменський, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковорода, К. Ушинський, В. Сухомлинський та ін. Філософські та соціально-культурологічні аспекти взаємодії людини з природою знайшли відображення в наукових доробках В. Вернадського, Е. Гірусова, С. Глазачева, М. Дробнохода, С. Шмалей, В. Крисаченка, Г. Філіпчука та ін. Психолого-педагогічні підходи до формування взаємин із природним середовищем були предметом наукових досліджень А. Ананьєва, І. Бега, Л. Божович, Л. Виготського, С. Дерябо, С. Запорожця, О. Киричука, В. М'ясищева, С. Рубінштейна, І. Суравегіної, В. Ясвіна та ін.

Актуальними в контексті нашого дослідження також є праці, що розкривають проблеми формування в молодших школярів ціннісного ставлення до природи (Г. Волошина, Л. Різник, Л. Шаповал, Н. Пустовіт).

Метою нашої статті є — визначити й охарактеризувати психолого-педагогічні умови, за яких процес формування особистісного ставлення учнів до природи в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи буде ефективним.

Виклад основного матеріалу. У психолого-педагогічній літературі об'єкт педагогічних дій — учень — є особистістю з відповідним рівнем сформованої свідомості та самосвідомості, психічних процесів, властивостей, які розвиваються і формуються у процесі навчання. Виховний процес у сучасній школі має бути зорієнтованим на особистість школяра, формування його моральної свідомості, моральних цінностей, що проявляються у його поведінці та ставленні до навколишнього середовища.

З цією метою у навчальному процесі важливого значення набуває екологічне виховання учнів. Екологічне виховання — систематична педагогічна діяльність, спрямована на розвиток в учнів екологічної культури. Екологічне виховання передбачає розкриття сутності світу природи — середовища перебування людини, яка має бути зацікавлена у збереженні цілісності, чистоти, гармонії в природі. Це передбачає уміння осмислювати екологічні явища, робити висновки про стан природи, розумно взаємодіяти з нею [1, с. 22].

Становлення цінностей — це їх виникнення, утворення в процесі розвитку особистості. Вони часто приймаються від середовища, або являють собою цінність

зворотного напрямку, що рухається від особистості до середовища, коли людина відмовляється від ідентифікації з сімейними цінностями чи цінностями культури. Ціннісне відношення до природи є різновидом її суб'єктивного відношення. Розглядаючи це питання В. М'ясищев виділив три стадії розвитку суб'єктивного відношення, показавши динаміку цього процесу від випадкових відчуттів через свідому регуляцію факторів, що викликають ті або інші емоції, до обумовленості діяльністю особистості існуючими в неї суб'єктивними відношеннями. Також С. Рубінштейн наголошував, що у становленні особистості важливе місце посідає саме виховання через емоційний вплив [2, с. 585].

На думку К. Платонова, «відношення правильніше розглядати не як властивість особистості, а як атрибут свідомості, поряд з переживанням і пізнанням, які визначають різні прояви її активності» [3, с. 126].

Виникає природне запитання: чи необхідно для становлення ціннісного відношення до природи в цілому формувати ціннісну орієнтацію на кожний природний об'єкт окремо? Безумовно, такої необхідності немає. Завдяки механізму стереотипізації екологічні ціннісні орієнтації можуть транслюватися особистістю спочатку на родинні природні об'єкти, а потім, охоплюючи ширше коло об'єктів, можуть розповсюджуватися й на природу в цілому.

Сприйняття природних об'єктів може характеризуватися низкою специфічних особливостей, властивих процесу соціальної перцепції, тобто сприйняттю людиною інших людей.

По-перше, на відміну від неживих предметів, об'єкти природи, так само як і «соціальні об'єкти», можуть поводитися активно щодо сприймаючого їх суб'єкта.

По-друге, при сприйнятті природних об'єктів увага сприймаючого зосереджена насамперед не на самому процесі породження образу як такого, а на інтерпретації його значення і оцінюванні.

По-третє, сприйняття природних об'єктів, так само як і соціальних, може характеризуватися високим ступенем нерозчленованості пізнавальних і емоційних компонентів, великою залежністю від мотиваційно-сміслової структури діяльності сприймаючого суб'єкта [3, с. 139-140].

Ціннісні орієнтації характеризуються єдністю емоційного, когнітивного й поведінкового компонентів.

Емоційний компонент включає систему почуттів, зв'язаних у людини з відповідним об'єктом, або подією. Когнітивний компонент становлять оцінні судження й переконання, що сформувалися на основі певних знань про об'єкт. Поведінковий компонент — це схильність до реальних позитивних або негативних дій відносно об'єкта [4, с. 35]. Гармонія емоційного, когнітивного й поведінкового компонентів дозволяє набагато легше сформуватися екологічно доцільній поведінці.

Виховати екологічно досвідчену особистість не так просто, як видається на перший погляд, бо людська особистість є дуже складною. На думку В. Сухомлинського, чи не найважливішою якістю справжнього виховання є знання духовного світу дітей.

У методиці екологічного виховання за В. Сухомлинським можна виділити наступні принципи: природовідповідності; цілісності; неперервності.

Принцип природовідповідності — це відповідність людини природі. Людина складається з основних елементів природи, вона сама по собі є проекцією світу в зменшеному вигляді. Також навчально-виховний процес повинен відбуватися відповідно до законів природи, у процесі виховання використовувати природні, вікові та індивідуальні особливості дітей.

Принцип цілісності — це цілісність людського і природного середовища, їх взаємодія, взаємозалежність. Тісне спілкування між ними допомагає в навчанні і вихованні. Виходячи з цього, природа — єдине ціле. «У цьому цілому — своя гармонія і постійність, взаємозв'язки і залежності, вона єдина і нерозривна з нами, з людиною.

Кожен з нас — «природа, що стала людиною». Людина доти могутня й непереможна, поки вона вірна законам природи» [5, с. 554].

Екологічна виховна система Василя Сухомлинського базується на ідеї «гармонії природних впливів». Це — природа, праця, співпереживання, творчість, слово, краса. З кожної «точки кристалізації» виходять умовні промені, які можна назвати напрямками формування особистості школяра екологічної свідомості. Вони розкривають зміст, форми, методи і принципи екологічного впливу, який сприяє формуванню екологічної свідомості і поведінки молодших школярів.

У творах видатного педагога природа визначається як провідний фактор екологічного виховання. Він писав: що «багаторічний досвід навчально-виховної роботи переконує, що природа не тільки об'єкт пізнання, не тільки сфера активної діяльності наших вихованців, а й частина їх буття, взаємовідносин, всього ладу їх життя. Природа — величезної ваги виховний екологічний фактор, що накладає свій відбиток на весь характер педагогічного виховного процесу» [6].

Екологічне виховання школярів на сучасному етапі потребує психологічної включеності особистості в світ природи з подальшим поетапним конструюванням системи особистісного ставлення до природи (теоретичним, емоційно-ціннісним, практично-дійовим). Це забезпечує дотримання логіки формування екологічних знань, використання їхнього пізнавального та виховного значення у навчально-виховному процесі. Саме в цьому полягають особливості екологічного виховання на засадах «глибинної екології», яке передбачає формування усвідомлення єдності і цілісності природи, унікальності та неповторності живих систем, взаємозв'язку та взаємозалежності явищ природи, розуміння людини як невід'ємної ланки у взаємозалежностях природи, утвердження поваги людини до всіх форм життя, гармонійного розвитку людини і природи [7, с. 91].

Також Б. Лихачов організацію взаємин із навколишнім середовищем розглядає як один з основних компонентів цілісного педагогічного процесу, розуміючи під цим надання освіти екологічної спрямованості, орієнтованої на розвиток ціннісних ставлень у системі «природа — людина — суспільство» [7, с. 91-92].

Використовувані з цією метою у навчально-виховному процесі еколого-психологічні тренінги, інтегрально-пошукові групові та рольові ігри, творча «терапія», «мозковий штурм», імітаційне моделювання спрямовані на актуалізацію особистої причетності, емоційної сфери, формування смислотворчих мотивів екологічного змісту, що забезпечує систематизацію світоглядних установок учнів.

Виховання в школярів бережливого ставлення до природи, самостійної оцінки її об'єктів не терплять прямого втручання ззовні, проявів педагогічного тиску. Умови формування особистісного ставлення учнів до природи визначалися нами з огляду на психолого-педагогічні особливості дітей молодшого шкільного віку. Основною особливістю цього віку є зміна соціальної позиції особистості і пристосування до нових вимог, які висуває перед учнем школа, сім'я, суспільство. На перших порах сприймання молодших школярів досить розвинуте, домінує мимовільна увага, спрямована на нові, яскраві, несподівані та захоплюючі об'єкти. Це слід враховувати педагогу у процесі ознайомлення учнів з об'єктами природи, аналізуючи з дітьми позитивні і негативні дії людини на навколишнє середовище і формуючи таким чином особистісне ставлення учнів [3, с. 374].

Також формування загальнолюдських цінностей, у тому числі бережливого ставлення до природи відбувається в процесі естетичного виховання, яке різнобічно впливає на людину, збагачуючи її життя.

Естетичне навантаження притаманне великій кількості предметів і явищ навколишнього середовища. Естетичне середовище в цьому розумінні безпосередньо, активно, щоденно впливає на працю і відпочинок, творчість і поведінку людей. Воно створює безперервний естетичний фон.

Естетичне виховання включає в себе пізнання, почуття і мораль, що є невід'ємною частиною педагогічного процесу у формуванні ціннісних орієнтацій учнів [8, с. 343].

У навчально-виховному процесі спостереження за поведінкою звірів і птахів, роздуми над цікавими природними явищами мають поєднувати в свідомості дітей знання з декількох навчальних предметів. Отже, необхідно формулювати у свідомості учня взаємозв'язок між уроками з природознавства та, наприклад, літературою. Це має проводитись задля того, щоб учень розумів повну картину світу, а не лише якийсь окремих аспект [7, с. 91-92].

Висновки. Отже, навчальна діяльність має великий вплив на розвиток свідомості молодшого школяра. У цей віковий період активно проходить процес становлення особистості учня, розвиваються його морально-естетичні погляди, зокрема на природне середовище і свою роль у ньому. У процесі нашого дослідження ми сформулювали психолого-педагогічні умови становлення ціннісних орієнтацій особистості до природи: забезпечення загальної спрямованості навчально-виховного процесу школи на розв'язання завдань формування в учнів ціннісного особистісного ставлення до природи, інтеграційного підходу до усвідомлення особистістю природних цінностей у процесі викладання природничих і гуманітарних дисциплін та класної й позакласної виховної роботи з учнями, формування в учнів особистісних екологічно доцільних стратегій поведінки і взаємин з природою.

Отже, процес розвитку відношення до природи в першу чергу детермінований ціннісними орієнтаціями особистості, що обумовлюють її сензитивність до тих чи інших стимульних елементів. Ціннісні орієнтації особистості відіграють провідну роль у системі факторів, що визначають процес розвитку відношення особистості до світу природи.

Література:

1. Шмалей С. В. Екологічна особистість: монографія. Київ. : Бібліотека офіційних документів, 2009. — 232 с.
2. Рубінштейн С. Л. Основи загальної психології. — СПб. : Пітер., 2005. — 713 с.
3. Платонов К.К. Структура и развитие личности. —М. : Наука, 1986 —254 с.
4. Бех І.М. Духовні цінності в розвитку особистості//Педагогіка і психологія, 1997. - № 1.
5. Романюк Л.В. Психологічні механізми становлення ціннісного ставлення до природи // Актуальні проблеми психології. Т. 7 вип. 20, ч.2 — Житомир, 2011. — с. 138 — 142 — ISSN 2072-4772.
6. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. // Рад. Школа. К. : - 1977 Т.5 — с.536-562.
7. Панов В. Екологічна психологія: досвід побудови методології. — М., Наука, 2004. — 197 с.
8. Виготський Л.С. Педагогічна психологія / Под. ред. В.В.Давидова. — М.: Педагогіка, 1991. — 480 с.

У статті розглянуто питання формування особистісного ставлення учнів до природи. Автор намагається визначити й охарактеризувати психолого-педагогічні умови, за яких процес формування особистісного ставлення учнів до природи у психолого-педагогічному контексті в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи буде ефективним.

Ключові слова: особистість, екологічне виховання, сприймання, особистісно-ціннісне ставлення, моральні якості, педагогічний такт, педагогічне спілкування, вчитель.

В статье рассматривается вопрос формирования личностного отношения учащихся к природе. Автор стремится определить и охарактеризовать психолого-педагогические условия, при которых процесс формирования личностного отношения учащихся к природе в учебно-воспитательном процессе общеобразовательной школы будет эффективным.

Ключевые слова: личность, экологическое воспитание, восприятие, личностно-ценностное отношение, моральные качества, педагогический такт, педагогическое общение, учитель.

The article examines the issue of forming personal relationships students to nature. The author seeks to identify and characterize the psychological and pedagogical conditions under which the process of forming personal relationships of students to the nature of psychological-pedagogical context in the educational process in secondary schools will link effective. The article discusses ways to influence the formation of students' personal attitude towards nature.

Key words: personality, environmental education, vospiyatie, personal-value relation, moral quality, pedagogical tact, pedagogical communication, teacher.